

El debat sobre la reforma dels partits polítics

Gabriel Colomé / Professor de Ciència Política (UAB).
Director de la Fundació Rafael Campalans

D'un temps ençà s'ha qüestionat el paper dels partits polítics com a un instrument força obsolet i escleròtic per tal d'assolir l'ideal de la representació de la societat i continuar essent l'intermediari natural entre el sistema polític i l'espai de la ciutadania.

Les crítiques cap als partits han sorgit de parts de la societat que reclamen més transparència en llurs actes i activitats, més democràcia interna i l'abandonament d'una pràctica habitual, segons alguns, d'unes direccions proclius a perpetuar el seu poder en la lluita pel poder.

La pregunta que ens hem de plantejar és si l'instrument «partit» s'ha tornat inservible i ha de canviar per tal d'adaptar-se al segle XXI o si, en canvi, la reforma dels partits passa per l'obertura als moviments socials i a la participació dels ciutadans.

És cert que els partits, en general, i els espanyols i catalans en particular, haurien d'adaptar llurs formes, llurs estructures, llur implantació territorial a la realitat canviant del nostre temps per ser un instrument més àgil, més viu, més proper.

Malgrat tot, els partits polítics com a instrument han perdut una part de llur naturalesa, de llur existència —la vida militant, el debat intern...— per ésser, en gran mesura, substituïts pels mitjans de comunicació com a intermediaris naturals entre els dirigents i els electors-ciutadans. ¿És aquest el model que pot permetre's el sistema democràtic? O, en canvi, ¿la reflexió sobre els partits ens hauria de portar cap a altres rumbos, diferents dels actuals però mantenint part de llurs estructures bàsiques?

Del partit clàssic al catch-all party: la massmediatització de la política

Els partits polítics, en el sentit modern del mot, són relativament joves: tenen com a màxim un segle i mig de vida. Llurs orígens van units al desenvolupament de la democràcia, és a dir, a l'extensió del sufragi popular i de les prerrogatives parlamentàries.

Els partits polítics es poden definir per la seva organització, per ser portadors d'ideals o per les seves funcions.

Els partits definits segons aquests tres àmbits es poden resumir en partits d'agregació d'interessos socials i partits d'integració de grups socials. Agregació o integració són dos vessants que defineixen els elements d'articulació interna i externa que connecten els partits amb la societat civil i la societat política.

Els partits polítics compleixen quatre funcions bàsiques: definir objectius ideològics i programàtics, articular i agregar interessos socials, mobilitzar i socialitzar

els ciutadans en el sistema, sobretot en ocasió de les eleccions, i seleccionar polítics i formar governs.

Els partits polítics desenvolupen la funció de donar resposta general als problemes que es plantegen des d'un vèrtex transversal i global, i no només sectorialitzat.

En aquest sentit, la massmediatització de la societat ha convertit la política en un referent negatiu per la simplificació del missatges per tal d'explicar conceptes complexos. És el pas del polític-educador al polític-seductor. És el pas del partit de masses de principis del segle XX a un partit de maquinària electoral o catch-all party.

El catch-all és una variant del partit de masses que es caracteritza per posposar d'una manera radical els components ideològics del partit, per enfortir les cúpules dirigents, per desvalorar el paper de l'afiliat i del militant, i per rebutjar un electorat de tipus confessional o classista que se substitueix per una publicitat electoral que intenta abastar el màxim possible de la població. Si aquesta és la característica d'aquest tipus de partit, bé és cert que molts partits mantenen les estructures organitzatives dels partits de masses clàssics, donant lloc a uns híbrids que combinen un i altre models.

No hi ha cap dubte que els mitjans de comunicació han substituït els afiliats com a mitjà fonamental de transmissió de missatges entre el polític i els electors. La funció d'activitats tradicionals del partit de masses (mobilització, propaganda...), necessitades totes elles d'una elevada inversió d'afiliats, ha entrat en decadència amb l'arribada de les tècniques modernes de comunicació, molt més efectives.

En aquest sentit, la comunicació moderna reforça el paper de les personalitats. Tendeix a confiar a la televisió un rol autònom en la selecció de l'agenda política, desplaçant l'arena política des de les institucions als mitjans. La televisió és, en el sentit estricte del mot, un mitjà de comunicació a disposició del candidat-polític i del partit. A partir d'aquest punt, l'objectiu del polític i del partit que apareix en la televisió consistirà en aconseguir que els seus electors els reconeixin.

Es tracta de la massiva utilització de la imatge pública dels dirigents com un recurs polític, electoral i publicitari d'importància capital. Un recurs que tendeix a augmentar la personalització de la política i a desvalorar el paper dels afiliats, per tal d'arribar a aconseguir i consolidar una relació directa entre el polític i l'opinió pública.

Les eleccions s'han convertit, en aquest sentit, en el fruit de la confrontació audiovisual de les imatges dels líders que personifiquen el partit i llurs ideals. L'opinió pública percep la política com una pugna, no tant entre uns programes de partits, com en aconseguir la visibilitat de la imatge pública dels líders que representen el partit i llurs ideals, a través dels mitjans de comunicació i, bàsicament, de la televisió.

La manca de definició dels programes i l'escassa crítica interna i externa (opinió pública), juntament amb els condicionadors de la publicitat política, tendeixen cap a una personificació de la política. Les eleccions, en alguns països europeus, es converteixen de fet en eleccions de tipus «presidencial» en comptes de parlamentàries, i són les figures dels líders les que concentren tota l'atenció mediàtica, partidista i electoral.

Si la política es converteix en un espectacle, produirà espectadors passius que s'interessaran més pels contrastos entre les personalitats polítiques que pels conflictes polítics i ideològics, en detriment dels espectadors actius. Aquest nou escenari generarà un corrent d'adhesions de tipus emocional, de simpaties temporals o passatgeres, que produeixen èxits imparables però també fracassos. La política es pot convertir així en un híbrid que afavoreixi els missatges populistes sense contingut.

Conjuminar els valors tradicionals de l'esquerra democràtica –llibertat, igualtat, justícia– amb respostes concretes als reptes que es plantegen en aquest canvi de segle, ha estat i és la diferència entre una opció de progrés i les opcions conservadores. En front de l'espectacle, educació.

Partits i societat

Els partits polítics, tal i com els coneixem, es caracteritzen per tenir una estructura i una organització pensades per a una societat en fase d'industrialització, de modernització, de transvasament del camp a la ciutat, de lluites de classe. Són uns partits centenaris que haurien d'haver-se modernitzat després de la II Guerra Mundial, però que encara no s'han adaptat als nous reptes de la societat postindustrial, de la comunicació, de la informació i de la globalització.

L'adaptació dels partits a la nova societat naixent, caracteritzada per la globalització, la nova economia, la postmodernitat o les noves tecnologies, els exigeix replantejar-se alguns dogmes que semblaven immutables. El primer és dilucidar si el partit és una fi en si mateix o bé és un instrument al servei de la societat. El segon és aclarir qui té la preeminència en el lideratge polític: el líder electoral o la direcció del partit.

Si s'apliqués la concepció clàssica de partit, la direcció política, és a dir el símbol del partit com a col·lectiu, se situaria per sobre del líder electoral.

Però, ¿qui connecta amb la societat, el líder electoral o el partit? Des de la dècada dels noranta, amb un concepte discutible però aplicable, l'americanització de les campanyes, la massmediatització de la política i el líder electoral tenen un pes específic que transcendeix el seu propi partit.

La connexió directa, el diàleg entre el líder i l'electorat, ha situat en un segon pla el paper dels afiliats i militants, i també del partit com a agent conductor, intermediari entre el partit i la societat. Es potencia així la visió dels partits com a organitzacions tancades, endogàmiques, on les batalles internes es produeixen pel repartiment del poder i dels càrrecs, mentre el debat de les idees, dels valors, queda en molts casos relegat.

La revisió del paper dels partits en una societat cada dia més avançada tecnològicament passa, sens dubte, per la renovació de l'instrument que fou pensat en el segle XIX com una organització democràtica que, en l'actualitat, ha de variar llurs objectius interns com a organització política.

La qüestió que es planteja és: ¿com implicar, altre cop, un segment important de joves, la famosa «generació X», i d'abstencionistes, desencantats o escèptics de la política i dels polítics, si els partits polítics són, sens dubte, el referent negatiu?

Les campanyes electorals són un bon exemple de missatges buits, tòpics i carregats de poc sentit. La visió dels pactes postelectorals que tanca un període d'insults és, en general, poc edificant per a la professió política.

Adaptar-se a les demandes de la societat no significa trair-se. La història, la cultura, el fet de simbolitzar uns valors no poden quedar en l'oblit pel mer fet que el partit hagi de modernitzar-se.

La qüestió radica en si el partit ha de continuar essent un partit amb una organització vertical i territorial o si, en canvi, ha d'estructurar-se de manera horitzontal i sectorial, o si el partit ha de tenir una estructura organitzativa rígida o flexible. En el fons, la realitat ens ensenya que les diferents formes poden combinar-se, convertint els partits en híbrids organitzatius. I finalment ens hauríem de preguntar si el partit ha d'ésser entès com un tot tancat o com un espai obert als diferents sentiments de la societat.

¿Obert o tancat, vertical o horitzontal, territorial o sectorial, partit-estructura o plataformes-societat? En tot cas, les preguntes que planteja la societat han de tenir respostes per part de l'instrument polític anomenat partit polític.

Hem de començar a pensar seriosament en un partit virtual, un partit-xarxa, per a un nou tipus de democràcia directa i electrònica. ¿Quines conseqüències pot tenir per a la democràcia representativa la irrupció de la democràcia electrònica?

Partits polítics i moviments socials

Els partits polítics se situen com a intermediaris entre la societat civil i la societat política, com un element de connexió bàsica en diversos nivells. En primer lloc, com a filtre de les demandes socials que envia la societat cap al sistema polític. El partit agrega i integra aquestes demandes socials per tal de convertir-les en demandes polítiques. En segon lloc, la intermediació es realitza també a la inversa, és a dir, una tasca política educadora i explicativa de les polítiques públiques del sistema polític cap a la societat, cap als agents i moviments socials. En tercer lloc, exerceixen la funció de donar resposta general als problemes que es plantegen des d'un vessant més transversal i no tan sectorialitzat.

La idea bàsica que diferencia els partits polítics, tant dels moviments i grups socials com dels grups d'interès o de pressió (segons la doctrina clàssica), rau en el concepte de poder, en general, i de poder polític, en particular. Els partits polítics volen arribar, a través de mecanismes democràtics, a formar govern. La pregunta que es planteja a partir d'aquesta afirmació és que la societat ha disposat dels màxims controls a tots els nivells per tal d'evitar que el Leviatan no s'esvaloti, però en canvi existeix un problema cada dia més visible: la dificultat del propi sistema de poder arbitrar mecanismes de protecció de la democràcia davant els poders no democràtics. La qüestió és com tipificar què s'entén per poder no democràtic i no caure en l'error de menystenir actors i agents socials bàsics per al funcionament de la societat civil. Però

també s'ha de valorar en el seu context just, en no sobredimensionar el paper de la societat civil com el retorn a un paradís miltonnià perdut.

Certament s'està produint una fractura generacional entre l'activisme social en els partits polítics que expressen valors bàsics, idees-força, nascuts per a l'esquerra en la Revolució francesa i per a la dreta en la contrarevolució, i els nous interrogants que no han obtingut una resposta satisfactòria per part d'aquests partits, com per exemple l'ecologia, el medi ambient, l'individualisme solidari, la nova sexualitat i els nous moviments alternatius, entre altres. La visió d'aquest allunyament es fa evident quan la societat mira cap als partits i els reclama transparència, democràcia interna, debat d'idees, diàleg amb la societat i, en canvi, interpreta la lluita entre els líders de partit com una lluita per quotes internes de poder intern i extern, però sense cap aportació programàtica i ideològica. La massmediatització de la societat ha convertit la política en un referent negatiu per la simplificació dels missatges abans esmentada, missatges cada cop més elementals per tal d'explicar conceptes cada cop més complexos.

S'ha de tenir en compte que els partits polítics organitzats i estructurats es relacionen amb la societat amb organitzacions, moviments i agents socials que també tenen unes estructures i unes organitzacions. La modernització d'uns i altres és un dels elements d'adaptació que cal considerar de cara als nous temps. Si observem l'evolució dels partits en el segle XX, es comprova que les famílies ideològiques continuen vigents, que esquerra i dreta continuen significant alguna cosa però, en canvi, llurs organitzacions encara es basen en models antics, no hi ha hagut grans transformacions en cent anys, i encarar el segle XXI amb partits del segle XIX constitueix un dels temes de reflexió i de debat dels propis partits però també de la societat que els nodreix.

Les primàries com a mètode

Una de les reformes assajades per l'esquerra democràtica espanyola i catalana per tal de revitalitzar els partits polítics són les primàries. Enteses com a mètode de selecció, les eleccions primàries tenen els seus detractors i els seus defensors, com és obvi i normal. Però l'aplicació d'aquest mètode en un sistema polític de tradició i cultura europees, amb uns partits estructurats, organitzats i implantats en el territori, topa amb la lògica del model original nord-americà.

Les primàries tenen com a sentit profund la selecció dels candidats en un sistema de tipus majoritari, amb dos partits hegemònics que tenen una estructura descentralitzada i flexible. En aquest tipus d'eleccions la selecció no la realitza el partit, sinó els ciutadans. És cert que el propi sistema polític, en la tradició europea de partits, té llurs problemes intrínsecs, però no és aquest el motiu de la comparació.

El primer argument que s'ha de tenir en compte és que en les eleccions primàries es trien candidats que seran caps de llista, és a dir, líders electorals, però en canvi el partit, a través de les comissions o comitès corresponents, confeccionarà la llista que acompanyarà al líder electoral.

Allò raonable seria que tots els membres de la llista haguessin de guanyar-se el lloc després de vèncer en les primàries. Però això és un supòsit irreal, ja que ens movem en un sistema proporcional de llista tancada i bloquejada.

Seguint aquest fil argumental, els partits haurien de canviar la lògica interna basada en congressos. Les direccions dels partits serien uns ens de coordinació però res més, ja que la línia política s'establiria des d'un altre àmbit d'allò polític a través del o dels líders electorals. Així s'evitaria la contradicció entre el líder del partit i el líder electoral, i sobre qui gaudeix de preeminència en les qüestions de lideratge polític.

El segon argument es refereix al supòsit segons el qual les primàries permeten major democràcia interna i obren el partit a la societat.

Aquesta visió és i no és certa. Tot depèn de si les primàries són obertes (a tothom), tancades (tan sols voten els afiliats) o assembleàries (tan sols voten els afiliats presents en una assemblea).

Les tres variants són factibles i l'argument democràtic és vàlid en els tres casos, però en algun més que en altres, en el sentit que els tres casos es podrien graduar de més a menys. Les primàries obertes serien les més democràtiques i les primàries assembleàries serien de democràcia interna de partit, però no es poden barrejar conceptes diferents de democràcia.

Les primàries tenen un impacte mediàtic innegable i per això es realitzen encara que tan sols hi hagi un candidat. En aquests casos, no s'hauria de parlar de primàries, ja que no són competitives i es converteixen en una votació de ratificació per tal de saber el recolzament amb què compta el candidat presentat.

Les primàries han d'entendre's com el que són: una pràctica política que educa els membres del partit. Restitueixen una part del poder a la base del partit, però el sistema també ha d'educar els afiliats sobre els mecanismes de les primàries com a mètode de selecció de candidats.

Tot això es fa més complex si el sistema polític, el propi partit i la tradició i cultura internes no estan habituats al canvi que suposa un sistema de selecció diferent. Però tot és qüestió d'habituar-se i adaptar-se.

Per acabar, diguem que els partits han d'adaptar-se a la societat tal i com ho van fer en el seu origen. És cert que en les bases fundacionals d'aquest tipus d'organització existia la necessitat del propi sistema polític de dotar-se d'un instrument més eficaç, però gairebé dos segles més tard alguns dels reptes que es formularen els fundadors segueixen essent vigents avui dia: més transparència en la presa de decisions, més democràcia interna, més participació, mecanismes més depurats per a l'elecció dels més aptes per als càrrecs interns i electes, més obertura cap a la societat, respondre a les demandes i evitar esdevenir partits-règim, burocratitzats, sense discurs polític i usuaris del mot gestió com a últim recurs balsàmic per a justificar la no acció.

Els partits polítics són el millor instrument per poder transformar la societat, per poder connectar els ciutadans amb el que anomenem poder; són la base de la democràcia representativa i parlamentària. Sense ells, no hi hauria possibilitat de competència política; són els garants d'una manera d'entendre el sistema. Per això són perfectibles i transformables; ho han estat durant dos-cents anys i ho han de seguir essent en el present i en el futur.